

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ПЕН БАСҚАРУ МҮЛЛЕРІНЕ ҚАРСЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ЖӘНЕ ӨЗГЕДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫБҰЗУШЫЛЫҚТАР

М.Е. Олжағұл, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университетінің
магистранты

Ғылыми жетекшісі: С.К. Алтайбаев, з.ғ.к. қауымдастырылған профессор (доцент), Қылмыстық құқық,
процесс және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры

Мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтарға кешенді теориялық-құқықтық талдау жүргізіледі. Зерттеу барысында аталған құқық бұзушылықтардың ұғымы мен құқықтық табиғаты, олардың қылмыстық заңнама жүйесіндегі орны және мемлекеттік қызмет институтының тиімді қызмет етуіне тигізетін ықпалы айқындалады. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының негізгі белгілері мен түрлері, сондай-ақ мемлекеттік аппараттың қалыпты жұмыс істеуіне нұқсан келтіретін өзге де лауазымдық қылмыстардың мазмұны жан-жақты қарастырылады.

Мақалада сыбайлас жемқорлық және лауазымдық қылмыстардың жасалу себептері мен оларды туындататын әлеуметтік-құқықтық жағдайлар талданып, олардың қоғамдық қауіптілігі мен мемлекеттік басқарудың тиімділігіне тигізетін теріс салдары ашып көрсетіледі. Сонымен қатар Қазақстан Республикасында жүзеге асырылып жатқан сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың негізгі бағыттары, қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары мен алдын алу сипатындағы превентивтік тетіктердің рөлі мен маңызы сараланады.

Зерттеу нәтижесінде мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлық көріністерімен күресте тек жазалау шараларына ғана емес, сондай-ақ құқықтық мәдениетті арттыруға, басқару процестерінің ашықтығын қамтамасыз етуге және кешенді әрі жүйелі тәсілді қалыптастыруға негізделген тиімді қарсы іс-қимыл тетіктерін жетілдіру қажеттілігі туралы ғылыми негізделген қорытынды жасалады.

Мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар ұзақ уақыт бойы заманауи мемлекеттердің құқықтық дамуының ең өзекті әрі тұрақты мәселелерінің бірі болып келеді. Мұндай әрекеттер жария биліктің негіздеріне нұқсан келтіреді, заңдылық пен әділеттілік қағидаттарын бұзады, сондай-ақ мемлекеттік институттардың тиімді жұмыс істеуіне кедергі келтіреді. Халықаралық құқықтық доктринада сыбайлас жемқорлық тұрақты дамуға, демократиялық құндылықтар мен адам құқықтарына қауіп төндіретін жаһандық теріс құбылыс ретінде қарастырылады, бұл БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының ережелерімен расталады.

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлық және өзге де лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтар мемлекеттік басқарудың, заңдылық пен құқықтық тәртіптің, сондай-ақ мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығының негіздеріне елеулі қауіп ретінде танылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы заңдылық, баршаның заң алдындағы теңдігі және лауазымды тұлғалардың өз міндеттерін тиісінше орындамағаны үшін жауаптылығы қағидаттарын бекіте отырып, мемлекеттік қызмет мүдделерін қылмыстық-құқықтық құралдармен қорғаудың айрықша маңыздылығын айқындайды.

Мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық мемлекеттік билік органдарының қызметіне кешенді түрде теріс әсер етеді. Ол мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылу тиімділігін төмендетеді, жария басқарудың мақсаттары мен міндеттерін бұрмалайды, бюджет қаражатының тиімсіз пайдаланылуына және тұрақты сыбайлас жемқорлық байланыстардың қалыптасуына ықпал етеді. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлық көріністері азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін әлсіретіп, құқықтық нигилизмді және қоғамның билікке деген теріс көзқарасын қалыптастырады.

Лауазымды тұлғалардың өз өкілеттіктерін жеке немесе топтық мүдделер үшін пайдалануы мемлекеттік қызметтің мәніне түбегейлі қайшы келеді, өйткені мемлекеттік қызмет өзінің табиғаты бойынша қоғам мен мемлекетке заңдылық, жауапкершілік, ашықтық және есептілік қағидаттары негізінде қызмет етуге бағытталған. Қазақстан Республикасының заң шығарушысы мүдделер қақтығысына, билікті теріс пайдалануға және лауазымды тұлғалардың заңсыз баюына жол берілмейтінін

тікелей көрсетіп, мұндай әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық белгілейді.

Мемлекеттік сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыру және мемлекеттік басқару жүйесін кезең-кезеңімен реформалау жағдайында мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтарды ғылыми тұрғыдан зерделеу ерекше өзектілікке ие болып отыр. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі бағыттары мен шараларын айқындап, қылмыстық-құқықтық және превентивтік тетіктерді үйлестіру қажеттігін атап көрсетеді.

Сыбайлас жемқорлық және өзге де лауазымдық қылмыстарға теориялық-құқықтық талдау жасау олардың мәнді белгілерін анықтауға, жасалу себептері мен жағдайларын айқындауға, сондай-ақ қолданыстағы қылмыстық-құқықтық нормалардың тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Ғылыми әдебиеттерде қылмыстық-құқықтық, ұйымдастырушылық және профилактикалық шараларды қамтитын кешенді тәсілсіз мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлық деңгейін тұрақты түрде төмендету мүмкін еместігі атап көрсетіледі.

Осыған байланысты мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар жүйесін, олардың жіктелуін, қоғамдық қауіптілігін және құқықтық салдарын зерттеу айрықша маңызға ие. Осы мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтарды кешенді зерттеу, сондай-ақ аталған әрекеттерге қарсы қылмыстық-құқықтық және профилактикалық тетіктерді талдау болып табылады.

1 Мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделерінің ұғымы мен маңызы

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет азаматтардың мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін жүзеге асыруды қамтамасыз етуге бағытталған кәсіби қызметі болып табылады. Ол мемлекеттің функцияларын іске асыруға, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, сондай-ақ қоғамдық және мемлекеттік мүдделерді қамтамасыз етуге бағытталған.

Мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделері лауазымды тұлғалардың заңды, тиімді, ашық және адал қызметінде көрініс табады. Мұндай мүдделерге заңдылықты, қызметтік тәртіпті сақтау, азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидаттарын қамтамасыз ету, билікті теріс пайдалануға және мүдделер қақтығысына жол бермеу жатады.

Аталған мүдделерге қол сұғу мемлекеттік аппараттың қалыпты жұмыс істеуін бұзады, жария биліктің мақсаттары мен міндеттерін бұрмалайды және мемлекеттік басқарудың тұрақтылығына қауіп төндіреді. Сондықтан Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделеріне қарсы бағытталған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жеке санатын бөліп көрсетеді.

2 ҚР ҚК бойынша сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарының түрлері

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі сыбайлас жемқорлыққа жататын бірқатар қылмыс құрамдарын көздейді.

Пара алу лауазымды тұлғаның пара берушінің пайдасына белгілі бір әрекеттерді жасау немесе әрекетсіздік көрсету үшін ақша, мүлік немесе өзге де игіліктерді қабылдауынан көрінеді (ҚР ҚК 366-бабы). Бұл қылмыс билік өкілеттіктерін тікелей сатуымен сипатталатын ең қауіпті қылмыстардың бірі болып табылады.

Пара беру лауазымды тұлғаға белгілі бір артықшылықтар алу мақсатында заңсыз сыйақы беруден көрінеді (ҚР ҚК 367-бабы). Заң шығарушы сыбайлас жемқорлық мәмілесіне қатысатын екі тараптың да жауаптылығын белгілейді.

Парақорлыққа делдалдық жасау пара беруші мен пара алушы арасындағы параны беруге жәрдемдесуден тұрады (ҚР ҚК 368-бабы), бұл сыбайлас жемқорлық схемаларының кеңеюіне ықпал етеді.

Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану қызмет мүдделеріне қайшы түрде қызметтік жағдайды пайдалану арқылы елеулі зиян келтірумен сипатталады (ҚР ҚК 361-бабы).

Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану

Билікті асыра пайдалану берілген өкілеттіктер шегінен анық шығатын әрекеттерді жасауды білдіреді (ҚР ҚК 362-бабы).

3 Мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделеріне қарсы өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарынан басқа, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы

мемлекеттік аппараттың қалыпты қызметіне қол сұғатын өзге де құқық бұзушылықтарды көздейді.

Қызметтік жалғандық лауазымды тұлғаның ресми құжаттарға көрінеу жалған мәліметтер енгізуінен көрінеді (ҚР ҚК 369-бабы). Бұл қылмыс заңды маңызы бар ақпаратты бұрмалап, өзге де құқық бұзушылықтардың жасалуына жағдай жасайды.

Салғырттық

Салғырттық қызметке немқұрайлы қарау салдарынан лауазымдық міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамау түрінде көрінеді (ҚР ҚК 371-бабы). Қасақаналықтың болмауына қарамастан, салғырттықтың салдары аса ауыр болуы мүмкін.

4 Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарының жасалу себептері мен жағдайлары

Сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептері кешенді сипатқа ие. Оларға мыналар жатады:

- құқықтық мәдениеттің төмен деңгейі;
- лауазымды тұлғалардың қызметіне бақылаудың жеткіліксіздігі;
- мүдделер қақтығысы;
- басқару рәсімдерінің шамадан тыс бюрократтандырылуы;
- шешім қабылдау үдерістерінің ашық еместігі.

Осы факторлардың жиынтығы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарын жасауға қолайлы орта қалыптастырады.

5 Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл қылмыстық-құқықтық, әкімшілік және профилактикалық шараларды қамтитын кешенді тәсіл негізінде жүзеге асырылады. Қылмыстық заңнама бас бостандығынан айыру, айыппұлдар, мүлікті тәркілеу және мемлекеттік қызметте лауазым атқаруға өмір бойына тыйым салу сияқты қатаң санкцияларды көздейді.

Превентивтік шараларға кірістер мен шығыстарды декларациялау, нормативтік құқықтық актілерге сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама жүргізу, мүдделер қақтығысын реттеу және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру жатады.

Мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар Қазақстан Республикасының орнықты дамуына елеулі қауіп төндіреді. Олар заңдылықтың негіздерін әлсіретіп, мемлекеттік басқарудың тиімділігін төмендетеді және қоғамның билікке деген сеніміне теріс әсер етеді.

Жүргізілген талдау сыбайлас жемқорлық қылмыстарының мемлекеттік қызметтің мәні мен мақсаттарына тікелей қайшы келетінін, лауазымды тұлғалардың өкілеттіктерін жеке немесе топтық мүдделер үшін пайдалануы мемлекеттік басқарудың тиімділігін айтарлықтай төмендететінін көрсетті. Сыбайлас жемқорлық пен өзге де лауазымдық қылмыстардың кең таралуы басқару шешімдерінің сапасына теріс әсер етіп, бюджет қаражатының тиімсіз жұмсалыуына, құқықтық нигилизмнің қалыптасуына және қоғамда әлеуметтік әділетсіздік сезімінің күшеюіне ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатаң жауаптылық белгілей отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың маңызды құқықтық негізін қалыптастырады. Алайда тәжірибе көрсеткендей, тек қана қылмыстық-құқықтық шаралар сыбайлас жемқорлықтың алдын алуда жеткіліксіз болып табылады. Осыған байланысты алдын алу шараларын күшейту, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениеті мен кәсіби этикасын арттыру, сондай-ақ мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз ету ерекше маңызға ие.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді саясат қылмыстық-құқықтық, ұйымдастырушылық және профилактикалық тетіктердің өзара тығыз байланысын талап етеді. Мүдделер қақтығысын уақтылы анықтау және реттеу, кірістер мен шығыстарды декларациялау жүйесін жетілдіру, цифрлық мемлекеттік қызметтерді дамыту және азаматтық қоғам институттарының бақылау функцияларын кеңейту сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін едәуір төмендетуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, мемлекеттік қызмет пен басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл тек кешенді әрі жүйелі тәсіл жағдайында ғана нәтижелі болады. Бұл ретте құқық қолдану тәжірибесін жетілдірумен қатар, қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік мәдениетін қалыптастыру, заң үстемдігі қағидаттарын нығайту және мемлекеттік қызметтің қоғамға қызмет ету идеясын орнықтыру негізгі стратегиялық міндеттердің бірі болып қала береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V (өзгерістер мен толықтыруларымен).
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылғы 30 тамыз (өзгерістер мен толықтыруларымен).
3. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V.
4. Нурмагамбетов А.К. Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлық және қылмыстық-құқықтық қарсы іс-қимыл шаралары. – Алматы, 2022.
5. Сүлейменов М.К. Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы. Ерекше бөлім. – Астана, 2021.
6. Ахметова Г.Б. Мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері // Құқық ғылымдары хабаршысы. – 2023. – № 2.
7. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы БҰҰ Конвенциясы, 2003 жылғы 31 қазан.

ӘЙЕЛДЕР ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫ: СЕБЕПТЕРІ, САЛДАРЫ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Өсербаева Жанерке
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің
заң факультетінің 3курс студенті.

Ғылыми жетекшісі: Өзбеков Д.Ө., з.ғ.к., профессор ассистенті

Қазақстандағы әйелдер қылмыстылығы қоғамның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуына әсер ететін маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Әйелдердің қылмыс жасау себептері мен түрлерін, сондай-ақ оларды алдын алу шараларын талдау құқық қорғау органдары мен зерттеушілер үшін өзекті болып отыр. Қазақстанда қылмыстардың шамамен 12%-ын әйелдер жасайды. Олардың ішінде адам өлтіру, есірткі тасымалдау және ұрлық сияқты қылмыс түрлері жиі кездеседі. Әйелдер қылмыстылығының мінезі әлеуметтік сипатқа ие. Олар қоғамның нақты тарихи өмір жағдайларымен, қоғамдық қатынастар жүйесіндегі әйелдің орнымен, оны рөлі және функцияларымен байланысты. Басқа да барлық қылмыстылық сияқты қоғамның әрқашан даму барысында жаратылған оны «әйелдік» бөлшегі құтылусыз және айқын болады. Осылайша, әйелдер қылмыстылығы – ерекше зерттеуді қажет ететін, өзіндік себептері мен ерекшеліктері бар құбылыс. Оның алдын алу үшін әлеуметтік саясатты күшейту, әйелдерге қолдау көрсету, оларды еңбекпен қамту және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларын күшейту маңызды. Мақалада әйелдер қылмыстылығына, себептері мен салдарларына анықтамалар берілген. Алдын алу және бұл қылмыстылық түрін болдырмау шаралары тұжырымдалған.

Соңғы уақытта әйелдер қылмыстылығының саны күн санап артуда. Бұл қылмыстылық түрі аса маңызды зерттеулерді қажет етеді. Әйелдер арасындағы қылмыстылық, ерлермен салыстырғанда, ерекше сипатқа ие, бұл оның себептері, салдары, әдістері және құралдарында, құрбандарды таңдауда және отбасылық жағдайларда көрінеді [1]. Әйелдер жасаған қылмыстар көбінесе эмоционалды және ойланбаған болып келеді. Әйелдер жалпы қылмыстың 10-15% шамасында ғана негіз құрайды. Соңғы жылдары әйелдердің қылмысқа қатысу қарқыны ерлерге қарағанда тезірек өсуде. Ол ерлер қылмыстылығынан сандық, сапалық және әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерімен өзгешеленеді. Жыл сайын қылмыстық топтардың қатарына әйелдер көбірек қосылуда. Бұрыннан қылмыспен айналысып жүрген ұрылар, алаяқтар, жезөкшелер, есірткі сатушылар мен ұрланған заттарды қабылдаушылар қатарына басым мөлшерде әйелдер қосылып, әсіресе кәмелет жасқа толмағандар, қылмыс әлемінің ескі әдет-ғұрыптарын жаңғыртып, өз ықпалдарын кеңейтуде.

Жалпы негізде әлеуметтік-экономикалық процестердің қазіргі кездегі талдауы қазіргі кездегі